

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ

Повсякдення російсько-української війни: усна історія

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.03.030>
УДК 355.4.01(477.51-651.2:470-651.1) «2022.02/...»

«ЗАПАМ'ЯТАЙ: НІ РОСІЯНИ, НІ БІЛОРУСИ — НЕРУКОПОЖАТНІ»: СВІДЧЕННЯ ПРО ОКУПАЦІЮ с. ЮР'ІВКА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Інтерв'ю записала і підготувала до друку О. Воробей

Мета — ввести до наукового обігу та загалом сучасного інформаційного простору усно-історичні матеріали, зібрані під час опитування очевидців подій російсько-української війни, зокрема щодо окупації населених пунктів Чернігівщини впродовж 24 лютого — 2 квітня 2022 р. Було використано **метод** інтерв'ювання мешканців с. Юр'івка Чернігівського р-ну. **Результатом дослідження** став повноцінний запис спогадів чотирьох респонденток щодо особливостей поведінки російських загарбників та стратегій виживання місцевого населення в нових умовах. До згадуваних стратегій відносимо повернення практики приготування їжі у традиційній печі, використання груб для опалення помешкань, випікання хліба із зерна, заготовленого для домашньої птиці тощо. Зафіксовано свідчення про фізичне насилля над місцевими чоловіками (переважно побиття), а також про масові випадки мародерства з боку окупантів. Занотовано інформацію про організацію побуту в погребях у перші дні наступу ворожих військ, про способи сусідської взаємодопомоги, а також про родинні святкування за активних бойових дій. Практичне значення зібраних матеріалів полягає у формуванні різнопланової джерельної бази про російсько-українську війну та окупацію українських територій.

Ключові слова: *війна Росії проти України, окупація, вторгнення, стратегії виживання, Чернігівщина, с. Юр'івка.*

Цитування: «Запам'ятай: ні росіяни, ні білоруси — нерукопожатні»: Свідчення про окупацію с. Юр'івка на Чернігівщині (інтерв'ю записала і підготувала до друку О. Воробей). *Український історичний журнал*. 2023. № 3 (570). С. 30—47. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.03.030>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Наведені нижче свідчення було зафіксовано у с. Юр'івка на Чернігівщині під час реалізації дослідницького проекту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни 2014—2022 рр.: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», започаткованого у травні 2022 р. групою науковців-волонтерів за ініціативи управління культури та туризму Чернігівської міської ради. Мешканці згадуваного населеного пункту виявилися найбільш активними щодо співпраці з-поміж населення інших обстежених територій за всю попередню історію проекту. Завдяки такій непідробній зацікавленості місцевих жителів дослідникам удалося зібрати чималу кількість свідчень осіб різних вікових груп, що дозволило отримати досить повну картину окупації Чернігівщини росіянами. З метою збереження оригінальності місцевої сільської говірки матеріали публікуються максимально наближено до вимови інформанток.

Респондентки 1941, 1950, 1951 та 1960 рр. народження розповідають свої історії, спираючись на власний життєвий досвід та сфери зайнятості. Дуже схожими подіями наповнено початок воєнних дій для кожної з цих жінок. Водночас фіксуємо різні причини, з яких люди опинялися в окупації. Дуже часто це були саме мешканці Чернігова, котрі змушені були переїхати до літніх родичів або на дачі задля власної безпеки й більших можливостей щодо облаштування побуту.

Завдяки спогадам дізнаємося про численні злочини загарбників, а саме про мародерство, про побиття чоловіків, про катування із застосуванням зброї тощо. На окрему увагу заслуговують оповіді про організацію харчування родин у нових реаліях, послуговування традиційною українською піччю для приготування їжі, випікання різних смаколиків із кукурудзяного борошна, а також використання заготовленого для домашньої птиці зерна для виготовлення в домашніх умовах муки та випікання хліба, без чого було б складно виживати.

Інтерв'ю містить оповіді про супутні втрати серед населення під час окупації. Так, чоловік однієї з респонденток, людина старшого віку, наприкінці лютого 2022 р. переніс інсульт та отримав важку форму інвалідності зі значним обмеженням фізичної активності. Як зазначає інформантка, цього можна було уникнути, якби пацієнта вчасно доставили до лікарні. В умовах окупації й активних бойових дій це виявилось неможливим.

Текст, що публікується нижче, сповнений згадками про волонтерство як серед місцевих жителів, так і мешканців Чернігова та району. Саме завдяки згуртованості й безкорисливій взаємодопомозі люди пережили період окупації.

Щодо етнічного складу загарбників, жителі Юр'івки згадують, крім росіян, бурятів, також білорусів-найманців, чия техніка маркувалася літерою О. Як зазначають респондентки, присутність останніх серед окупантів для багатьох виявилася шоком, адже переважну більшість населення Чернігівщини пов'язували з білорусами якщо не родинні, то принаймні добросусідські взаємини.

Наскрізною темою всієї оповіді виступає обмеження прав і свобод місцевих жителів в окупації: носити білу пов'язку на рукаві, яку одна з жінок асоціює з жовтою зіркою часів Другої світової війни, для них було дуже принизливим. Та найбільш травматичною для багатьох стала необхідність закопувати

державні прапори України, щоб не наражати своє життя на небезпеку. Незважаючи на все пережите, респондентки зберігають оптимізм і продовжують гуртуватися в межах громади, допомагаючи відбудовувати пошкоджене, та, найголовніше, вірячи в перемогу.

Ольга ВОРОБЕЇ

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут всесвітньої історії НАН України (Київ, Україна)
olianna20@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7631-3327>

Olha VOROBIEI

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Research Fellow,
Institute of World History NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
olianna20@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7631-3327>

* * *

О. В.: Як ви дізналися, що почалася війна?

Н. П.: Я знала так, що почалися як такі бомби, і малий мені мій звонить, це насторожило. Через несколько мінут уже второй взрив, і третій, уже тако громко, я вже посмотрела в новостях, а там вже, що Росія напала на Україну.

О. В.: А інші свідки дізналися?

М. І.: Мені діти позвонілі. Із Чернігова позвонілі, що, мама, вже почалася война. Ми вишли на вулицю, і тут уже страшно було чути. Там «бах», там «бах»...

О. В.: А скажіть, будь ласка, ви бачили колони, які йшли?

М. І.: Ми з ними так ішли друг коло друга. Вони ідуть нам навстречу, і ми їдьом. Но боялись, канешно. Ходілі, і от ніх ховались.

О. В.: А де ховались?

М. І.: В погребі ховались. Як токо почули, що десь гримить чи шумить, — і бігом у погреб! Хотя що той погреб зробить?! Я пять дней сідела і п'ять ночей ночувала. П'ять ночей точно, полностью в погребі.

О. В.: А було таке, що ви вдягнені спати лягали?

М. І.: Канешно! І абутиє, і адетіє! Ми місяц не раздевались. Ми вообще в хаті були, но не раздевались, спали одетіє.

О. В.: А ви спочатку завжди були в погребі?

М. І.: Да, да.

О. В.: А потім і в хату переміщалися?

М. І.: А в хаті тож не роздівались. Не роздівались і не роззувались.

О. В.: А у вас як було?

Н. П.: І в нас так само було.

О. В.: Оце цілий місяць ви були в погребі?

Н. П.: Нє. Тільки перші дні. Чотири дні чи п'ять.

О. В.: А це з якого по яке число?

Н. П.: Ну з 24-го же ж. То по 2-ге чи по 3-те. По третє, наверное. Ну, бистро гляніш, да як вийдеш, то й назад, бо стріляють. Самі стріляють, ше й за нами стоять! Так страшко було, що вообщє. Только вийдеш, да і в погреб. Только візьмеш води туди і їди, а куди воно їсться?! Не їв і не спав. Я всі ті чотири дні не їла і не спала.

О. В.: А як це не їли? Ну щось же ви їли?

Н. П.: Ну щось їли. Те, що взяли, то було. Як то в мене четверо дітей були не знаю де. Дак я плакала і всьо, пока дійшла. Думала, шо вже всьо. А шо, связи не було, всьо. Вони пока звонили, то звонили. А свету немає, вже нема куди нам з телефонами дітися. Ходили на гору, щоб позвонить, там ловило. Так і туди страшно було ходить, оттудаво летять. Над головами летять і сюда кидають. І куда кидають, уже як так, а то кидали, то сюда летіли.

О. В.: Кидали аби кудись?

Н. П.: Да. В последній раз пошлі на гору тудя, а я йду, бо там вже восем чоловік стояло, так я кажу їм: «...получілося. Я за тим, щоб дозвонитися». А я ж бачила як воно полетіло і впало чи до канави, чи за канаву. А вони корічневи вже біжать. Да й кажуть: «Добре, шо ми ніже взяли, а то б восем чоловік вже б лежало». Отак. Отак ми прожили.

О. В.: А як вони сюди прийшли?

Н. П.: Вони наскоро прийшли. Тут наші й не управилися. Вони вже 24-го в обєд уже й були тут. Вже вони наші дошлі тудя.

О. В.: А наші відійшли чи як?

Н. П.: Да ми не знаємо, де вони й деліся. В нас тільки той у болоті остався. Танк. Потому шо ті вже навброд ішли, вже вони й сюда. Наверно раз — і сюда прийшли, вже з Гомеля ехалі.

О. В.: З Гомеля?

Н. П.: Да.

О. В.: Оце у вас ці були, що з Білорусі?

Н. П.: А хто його знає. Да, на pewno. Ну і враз же вони пролетіли селом із красним флагом, щоб бачили, шо вони тут є.

О. В.: На літаку?

Н. П.: Нє, в танку.

О. В.: Бо ви кажете «пролетіли».

Н. П.: Ну, так проехали бистро в конец села і назад, щоб бачили, шо вони тут. А потом вони заночували у доміку.

О. В.: А в якому «доміку»?

Н. П.: А там коло церкви домік двухетажний. Хозяїв там не було, і вони пошлі і відкрилі. Дак уже ж тоді ми й боялися, бо уже ж зналі, шо в селє стоять.

О. В.: А було таке, щоб когось убили з чоловіків чи з жінок?

Н. П.: На Рижиках (у сусідньому селі — *О. В.*), тамо то, там було. А в нас наче нікого не вбивали. Ну ніхто й не вилазив з погребов. Вони приїхали, хотя там казали, шо як їдуть в наряд ці, то й кажуть, «як ідете, то ідіть, а як ми проїждаєм, станьте і стойте, шоб не втікали». Так вони й робили, хто їздив.

О. В.: А евакуюватися вам давали? Може, з дітьми?

Н. П.: Ми самі пенсіонери тут.

О. В.: То у вас нема молоді тут?

Н. П.: Да були ж. Наїхали ж із города. Хто куди вправився.

О. В.: А як ви думаете, був смисл із Чернігова сюди їхати, чи тут було страшніше?

Н. П.: А куда було дітсья...

О. В.: Ну, я не знаю. Кудись. Може, на Західну?

Н. П.: Мої, то син привіз онука сюда.

М. І.: То якщо було чим їхать на запад, дак так. А еслі нечим, так чим ехать?

О. В.: А не було такої евакуації, шоб всіх разом?

М. І.: Та не.

О. В.: Хто сам міг, той сам і виїхав?

Н. П.: Да, да. Син привіз онука сюда, а мама ще була в кочегарці на роботі і дочка моя тоже. Дак він вернувся, аж тут наше хлопці сказали їм, він ще води їм узяв, бо сала не було. А я кажу, яйца возьмі їм. То він узяв води п'ятилітровку. То вони сказали: «Туда не едь, бо ще через Мохнатин (село у Чернігівському р-ні — *О. В.*), якщо управішся, проскочиш. А туди ти не проїдеш». Так він воду отдав їм — і туда. Ну, дак він уже сюда не вернувся. Потому шо нельзя було вже.

О. В.: А в хати заходили до вас?

Н. П.: Не. Не заходили.

О. В.: І по підвалах не ходили?

Н. П.: Не. У нас не. У нас вони тільки на тую сторону пролетіли да й уїхали.

О. В.: А ви не знаєте, хто саме у вас тут був? Росіяни? Може буряти? Може ще хтось?

Л. К.: До нас заходили беємпе, танки і бетеєри, всі були з білими кругами. Це білоруси. Мені всі кажуть, коли я чую, шо білоруси не воюють, то я кажу: чому до мене в окупацію заїжджали білоруси? Мені пояснили, шо це були найманці. А шо таке найманці? Це білорус, який підписав контракт. І чекали на все. Чекали, шо буде війна. Я чекала, шо буде війна, тому шо я дев'ятий рік вже на війні. В мене син захисник. І я знала, шо буде війна, очікували її, бо

знали, що Путін на все згоден і здатний. Але щоб братній білоруський народ пішов — це для мене був просто жах.

О. В.: А у вас змінювалося відношення з 2014 р. до білорусів?

Л. К.: До білорусів — не. Але зараз я їх так само ненавиджу, як і москалів. Я їх ненавиджу. Просто ненавиджу.

О. В.: А як себе вели білоруси? Ви з цього села?

Л. К.: Та як вони себе тут культурно вели?! Вони грабували, вони мародерили. Вони жили в будиночку. Вони вибрали найкращий будинок у нашому селі.

О. В.: А у вас скромне село?

Л. К.: У нас село скромне. Але в нас проживав найкращий айтішник з усього Чернігова. І в нього тут було все в будинку. Так вони там пожили, вони там все забрали, даже забрали таке, що й не треба їм було. І потім вже коли приїздили хлопці піротехніки, які розмінювали, я запросила їх туди, тому що ми не знали, чого там чекати, а ми проходили щодня мимо цього будинку, і вони виходять з нього і кажуть: «Ми такого мародерства за життя свого ще не бачили».

О. В.: А вони там замінували щось чи ні?

Л. К.: Там не заміновано було. Не замінували.

О. В.: А рознесли все?

Л. К.: Да. Матраси і все, все, все позабирали там, у тому будинку. Але в тій кімнаті, де вони проживали, вони залишили собі телевізор навіть. Тому що там проживало ДРГ. Російське.

О. В.: А у вас тут люди ховалися в підвалах?

Л. К.: Два дні. Два дні тільки.

О. В.: Це 24-го і 25-го?

Л. К.: Да, 24-го і 25-го. А потім уже всі звикли. І вже просто чекали.

О. В.: А вікна не забивали?

Л. К.: Вікна не забивали, а закривали просто одіялами чи ще чимось, старими покривалами, і все. Світла у нас не було із 24-го із часу дня.

О. В.: А чому? Десь ЛЕП перебили? З якої причини не було світла, не знаєте?

Л. К.: На Мохнатині перебили.

О. В.: А от газ?

Л. К.: Газ у нас був, бо у нас єдине село, яке залишилося із мостом. І всі вони, всі рашисти проходили повз наше село ось саме тут. І вони їздили через міст, а там проходить труба. І може б вони щось і зробили, але тоді б це було не в їхню користь. Тому що якби вони цю трубу підірвали, то підірвався б міст.

О. В.: А з водою як?

Л. К.: А вода у нас у кожного в колодці. Централізованої води не було. Тому що не було світла.

О. В.: А взагалі вона була?

Л. К.: Ну не централізована, а у нас у кожного пробита скважина.

О. В.: То скільки ця окупація у вас тривала?

Л. К.: З 24-го (лютого — *О. В.*) і по 2-ге (квітня — *О. В.*).

О. В.: Увесь цей час ви були з газом і з водою, але без світла?

Л. К.: Без світла, без хліба.

О. В.: А як із магазинами і з продовольством?

Л. К.: А який сюди магазин міг доїхати?! В нас магазину нема. В нас пересувні отеті, і вони під час окупації не приїжджали. І не приїжджали вони довго ще і після окупації.

О. В.: А ви волонтерите?

Л. К.: Так.

О. В.: А що ви робили як волонтер увесь цей час?

Л. К.: Коли я почула, що пішли вже обстріли, і я живу якраз навпроти «Епіцентру», і це було на моїх очах, як вони Півці (район Чернігова — *О. В.*) оці бомбили. Першим ділом я поїхала до сина і відвезла все те, що я вважаю, що йому було потрібно. А потім вже, коли ми з ним обнімалися, я кажу: «Синок, я залишаюся тут, я піду в волонтерство. Я піду у свій єдиний волонтерський центр». А він і каже: «Мама, збережи мою сім'ю. Я тобі довіряю». І це стало головним для мене. Для мене було головним зберегти його сім'ю.

О. В.: Ви маєте на увазі дружину й дітей зберегти?

Л. К.: Жінку і сина його. І я їх забрала, і ми приїхали сюди. І коли вже ми приїхали сюди, через півтори години син зателефонував мені: «Мамо, ви де?». Він казав весь час, щоб я їхала на захід. Я сказала, що на захід я не поїду, бо у мене одна-єдина дитина, і тут я її залишити не можу. Сина мого. І тому ми поїхали сюди. Я сама звідсіля родом, чоловік звідси родом, син виріс тут. Внучок тут наш теж. Син виходив з Дебальцево, був у Станиці Луганській, яка зараз зайнята окупантами. І тоді я приїхала сюди, ще племінник приїхав зі своєю дівчинкою. І що саме таке, що в мене вселяло віру у перемогу, що з цією дівчинкою і з племінником, ну вже з внучатою племінницею взагалі не було спілкування, бо там батьки розійшлися. А дівчинку звати Вероніка. І я вірила, що це віра у перемогу. Перемога буде, я їй весь час це говорила. «Бог, — кажу, — тебе не так просто до мене відправив». І потім через півтори години як ми сюди заїхали, телефонує син і каже мені: «Ви де?». А я кажу: «У бабусі». А він мені каже: «А я також поряд». Тобто він був у Рівнопіллі. Це перший бій, який був. А далі як було. Та ми тут всі волонтери. Я дуже вдячна всім сусідам, які, знаючи про те, що у мене двоє дітей, і я тут тільки наїздами вже бувала і все, тобто таких запасів продуктів, як у людей, які живуть по селах, у мене не було. Мені і тьотя Маруся, і хресна Ганя, вони всі щось давали. Вони кожен день приходили до нас, тому що вони мене так підтримували, просто прийдуть і просто посидять

і порозмовляють. І це вже для мене була підтримка. Але вони жодного разу не прийшли з пустими руками. Вони весь час щось приносили дітям. Приносили хто що спече. Який кукурузний пиріжок чи якийсь тістечко, чи шо, і вони несуть його до мене. Несуть моїм дітям. Тобто згуртованість була надзвичайна. Даже неочікувана була така згуртованість між людьми. Ділилися всім, що у кого було, всі ділилися. Всі один одного підтримували. Всі збиралися, як тільки десь щось загуло, всі збиралися. Я знала, що любий бій іде 40 хвилин. Ось ми тут сиділи і чекали, коли там 40 хвилин пройде. Тоді все. Тоді можна було голову підняти.

О. В.: Але повітряних тривог у вас не було тут?

Л. К.: Як не було?! Над нами ж літаки літали!

О. В.: Це зрозуміло. Я маю на увазі сповіщення?

Л. К.: Ні, ні. У нас не було зовсім зв'язку. Ми виходили отак на гору, щоб якийсь зв'язочок знайти, щоб взнати, що там у Чернігові. Незважаючи на те, що ми все бачимо, у нас все видно, і Чернігів повністю видно. Коли горів «Епіцентр», то я взагалі думала, що вже квартири моєї немає. Тому що вона якраз навпроти «Епіцентру».

О. В.: А як тварини себе поводити? Можливо, якимось незвичайно?

М. І.: Так було (порося так сильно хрюкало — *О. В.*), що хаділа до їх і питала: «Посоветуйте, що робіть?».

О. В.: Та ви що?! У корови чи в теляти може?

М. І.: У порося. А я думала, що вони (окупанти — *О. В.*) його в мене візьмуть і заберуть. Казав мені так син, що вони з'їдять. Пошла (до сусідів — *О. В.*) і кажу: «Дайте мне параду якусь, бо дошла і не знаю, що робіть». І жалко. Но вже калі стрелялі, то ми взяли і закалолі. А потом я і знову думаю: «Так вони й готове заберуть». То соседам і роздала.

Л. К.: Котів не можна було вигнати з хати. Вони ж, як тільки зразу почалося, тварини відчувають все перше за нас. Зразу же всі — у хату, і сидять у хаті під столом.

О. В.: А собаки не гавкали?

Л. К.: Ні. Ходили ДРГ кожду ніч, тому що мого племінника вони дуже сильно били. Вони зустріли на вулиці його, після комендантської години, і вони його побили.

О. В.: Не вбили, а побили?

Л. К.: Вони не вбили його. Але вони і приставляли йому пістолет, і ходив він весь синій.

О. В.: Це вже катування.

Л. К.: Це вже катування. Це злочини проти людяності. Він ішов із пов'язкою білою, тобто мирний житель, нікому нічого не робивши. Ні! Це було навіть іще до комендантської години. Але ж уже було темно.

О. В.: Тоді ж рано темніло.

Л. К.: Тоді ж рано темніло.

О. В.: *А от іще якісь злочини проти людяності в селі були?*

Л. К.: У мирних жителів попалили хати, попалили хліви, потрошили паркани. Там розбито все, і криша знесена. Це злочини проти людяності.

Н. П.: І корову.

Л. К.: Да. Корову ранило дуже. І люди вимушені були її закопати.

О. В.: *А так, щоб комусь відірвало руку чи ногу? Якісь фізичні травми у населення були?*

Л. К.: Пошкодження? Пошкодження були в Рижиках. Але це були їхні диверсанти. Зараз в Інтернеті збирають гроші їм на лікування. Чоловік і жінка, які були їхніми наводчиками.

О. В.: *А було таке, що наші зраджували?*

Л. К.: Наші — ні.

О. В.: *Я маю на увазі, чи переходили місцеві жителі на бік ворога?*

Л. К.: Да ну! Да такого не могло бути, у нас же козацьке село. У нас козацьке село!

О. В.: *А що ви їли в цих укриттях? Що найбільше допомагало вижити? Картопля може?*

Л. К.: Ну, картопля! Що в селі є. Картопля, капуста.

О. В.: *А як хліб робили? Може, якісь жорна були?*

Л. К.: М'ясорубка. У м'ясорубку зерно, не менше 5—6 разів перекручуєш, пересіваєш і потім печеш хліб. В кого ще якісь дріжджі були, то вони на них могли робити. А потім ділились закваскою. І потім хліб пекли на заквасках всі. І було ще краще.

О. В.: *Чи доводилося використовувати забуті знання, щоб вижити?*

Н. П.: Так оце ж — хліб.

О. В.: *А крім цього?*

Н. П.: Картошка була, огурци були. Дак і шо, виживалі всі. Буряки були і морква.

Л. К.: Це ж і м'ясо було, і сало, як зарізали кабана.

О. В.: *Тушонку варили з цього?*

Л. К.: Усе варили, і все робили.

Н. П.: І то ноччю було діло, шо рабілі все. Усе не знали куди ховаться. То я й думаю, я людям рознесу, но щоб не їм. Оте я переживала...

О. В.: *Чи спілкувалися окупанти з населенням?*

Л. К.: Вони просили то сигарети, то горілку.

О. В.: *Це були тільки білоруси, так? Ви впевнені в цьому?*

Л. К.: Ні, були і буряти — щоб їхня нація зовсім пропала. Щоб щезла, щоб зовсім її не було!

О. В.: А буряти відрізнялися від білорусів? Можливо, ставленням до населення?

Л. К.: Ви знаєте, вони в нас так, щоб ходили туди-сюди, їх не було так. Вони декілька разів проїхали туди-сюди, і все.

О. В.: А, може, білоруси були гуманніші чи це все-таки від людини залежало?

Л. К.: Та воно все від людини залежить. Від людини і від командира.

О. В.: А випадків згвалтувань не було у вас?

Л. К.: Ну, у Рижиках же хотіли згвалтувати жінку, але вона втекла.

О. В.: А формували якісь тривожні валізки перед тим?

Л. К.: Ну, звичайно. До цього часу ще лежать в погребі.

О. В.: Чи відрізнялося ставлення людей старшого, середнього віку і молоді до війни? Можливо, старші менше хвилювалися чи, навпаки, більше?

Л. К.: Ні. Та як в мене мама, 85 років їй, вона лягала на кровать і казала: «Я нікуди не піду. Мені все одно». Але були такі люди, які чекали, що прийде Росія. Були й такі в нас люди.

О. В.: А якось змінилася їхня позиція після окупації чи ні?

Л. К.: Ну зараз вони вже не показують цього так уже відкрито. Боялися за своє майно теж багато людей в Чернігові.

О. В.: А троцили пам'ятки культури, може, книжки палили десь по хатам?

Л. К.: Не. Вони по хатам у нас не ходили. Для мене найстрашнішим було те, я плакала дуже, коли я закопувала прапори.

О. В.: Мусили знімати прапори і закопувати?

Л. К.: Да (плаче).

О. В.: А вони туди цілились?

Л. К.: Ні, вони сюди не дійшли тоді. Як тільки я взнала, що вони вже тут, в нас це було 25-те (лютого — *О. В.*), я зразу все закопала. І фотографії військові всі, і всі прапори. Ще фотографії не так було закопувати. А прапор... (плаче) на своїй рідній землі, де ти родився (плаче сильніше), і треба закопувати свій прапор...

О. В.: Чи допомагали вам знання від старшого покоління вижити?

Л. К.: Старші люди завжди запасливіші.

О. В.: Вони казали, що треба робити запаси?

Л. К.: Так ось приклад (показує на сусідку — *О. В.*).

Г. Г.: Не знали ми, що так буде. Шо бистро так буде. У мене і сухарі були насушені. У мене батько був на вайне на тій, да й казав так. А сім'я у нас велика була. Так казав, що надо, щоб були два мішки сухарей, щоб торба спічок, ну і соль. Всі казали, що соль надо щоб була.

О. В.: Чи залишилась у вас звичка робити запаси після окупації?

Г. Г.: От як привезлі нам хліб, так ми знали, що нада поїсти і нада сушити. Потому що жили й без хліба. Як пойду до них, в них сім'я велика, дак подив-

люся, так думаю, що, я з онуком удвох. Дак шо є — сухарі! А він так зразу: «Я сухаря не буду». А я: «А шо ж ти будеш?». Значить вставай і мелі.

Н. П.: У єї (вказує на сусідку — О. В.) вся сім'я, дві м'ясорубки прикручені, даже три, і всі стоять у роботі. Цяя пересіває, а цяя крутить.

О. В.: *Оладки якись пекли? Може, ще щось подібне?*

Л. К.: Млинці, ладки. Натеранік, пирог такий, змазумали варенням. Ще й з кукурузної муки, це аж дуже смачно. Вони й тепер його пекуть уже. Шо він весь у дірочках, і можна було їсти. А хліб який получався!

Н. П.: Ну, дітям оставила того хлібу. Онук каже: «Збережу собі, щоб дітям показувать, який ми хліб їли». Коли поїхали в Козелець, там не стріляли. Туди вони поїхали, вправились. Ну дак показали там, а син каже: «Ну да, можна їсти». А я кажу: «Тож можна, потому шо нічого не було».

Л. К.: А коли перший раз приїхав син із своїми хлопцями сюди, це було 3-го чи 4-го квітня. І каже мені: «Мама, а є в тебе той хліб, який ви їли тут?». А я кажу, що є. Якраз у мене буханець був цілий. І я їм дала той буханець. Хлопцям. Вони нюхали його і цілували (плаче).

О. В.: *Але ви не голодували тут? Можна було прожити?*

Л. К.: Не, не голодали.

Н. П.: Шось їли, то всьо равно. От я подивлюся на неї (вказує на сусідку — О. В.), а вона тільки готовить, готовить, тільки коло груби стоїть. Коло плити. А сядуть їсти, то не казали, вкусное чи не вкусное, все їли.

О. В.: *А було таке, щоб щось особливо хотілося з'їсти? Чи, можливо, зовсім не хотілося їсти?*

Н. П.: Не. Такі були переживання, шо не до того було.

Л. К.: У дітей було. Вони хотіли якусь цукерочку, вони хотіли щось солоденьке. Я ж запаслась ліками, а тоді ж ковід був, всі ж приїхали з масками сюди. І я багато набрала оцих пастилочок від кашлю. І я їм давала по одній пастилочці, вони вже чекали. Кожен день чекали ту пастилочку солоденьку.

О. В.: *Чи відзначали які-небудь свята в окупації?*

Л. К.: Робили! У онучки було 9 рочків на 8 березня. І торт пекли. На сковороді. Залишалось трішечки згущеного молока, варення туди — і все! Олів'є робили, без ковбаси. Казала іменинниця: «Бабушка, це якийсь салат, як вінегрет, тільки з майонезом».

О. В.: *А торт пекли з білої муки чи з тієї, з якої і хліб?*

Л. К.: Муку білу я залишила. Залишила на торт. А через вісім днів у племінника було 33 роки. Також пекла торт. Самі популярні були котлети із пшеничної муки. З крупы пшеничної. Це така вкусняшка була на той час [...].

О. В.: *Коржі на торт пишні виходили?*

Л. К.: Ну да. Так сода ж там була.

М. І.: Прибігла онучка до мене і каже: «Ви ж казали, шо прийдете на іменини до мене?». А я кажу: «Прийду». Я ж думаю: «Треба ж поддержать детей».

О. В.: Ви відчували потребу жити?

Л. К.: Да. Треба жити.

О. В.: Бо в таких умовах, буває, опускаються руки і нічого не хочеться.

М. І.: Вона (дівчинка — *О. В.*) ждала, вона в Чернігові жила у мами. Вона, може, думала, що, якби у мами, то б справили, хотя б і мама — так би й справила.

О. В.: Чи були у вас проблеми з медициною?

Н. П.: Закупилися таблетками і ділилися таблетками. Мені дав сусід, чоловік її.

Л. К.: Я з 23 лютого, після оголошення надзвичайного стану, я зайшла в аптеку і набрала ліків дуже багато, різних ліків. І з усіма на нашому кутку, з усіма ділилася. Але от у хресного от стався інсульт, після того, як поряд згорів будинок. Повністю двір згорів. Ну й шо, лежав просто, да і все.

О. В.: Ніхто не мав змоги приїхати?

Г. Г.: Та куди ж, як вайна?! Хто куди мог паехать?!

О. В.: І що, його вже немає?

Л. К.: Є. Але він лежачий. А його можна було ще підняти.

О. В.: Просто втратили час?

Л. К.: Да.

О. В.: А скільки йому років?

Г. Г.: Восемдесят два. Теперь он не ходіт. Седіт і лежит. А хадіть, дак поведьом до краваті, дак трошки постоїть, постоїть, потупае. А так не ходіть. А тоді ж ще в первіє дні, дак у погреб хаваліся, і он ще хадів. Інсульт схопив. Із погребя він ще виходів, а інсульт його пробрав вже у хаті. У хаті вже отказалі ноги.

О. В.: А партизани у вас були?

Г. Г.: Та у нас тут одні только женціни. Два мужики на все село.

О. В.: А коли прийшли наші, яке це було число, чи пам'ятаєте той день?

Л. К.: 2-го числа.

М. І.: То ми вже тут так плакалі, а я кажу: «Це я вже знаю, шо ми живіє будем».

О. В.: Але наших дуже чекали? Як зустрічали?

Л. К.: Наші ж то так військові, то особливо, вони ж тут тільки проїжджали. А найперші заїхали син зі своїм другом, вони привезли дітям солодоші, всі раділи, всі виходили, всі обнімали. Всі їх цілували. І знаєте, що я запам'ятала, що вони відмовлялись, якщо їх хотіли пригостити. І це не один раз, це не тільки мої військові. А це всі. Коли їдеш на блокпосту, старались зразу щось взяти, щоб передати щось хлопцям. А вони завжди: «Їжте самі, в нас є, в нас є».

О. В.: Думаєте, вони знали, що ви тут в окупації нічого не мали?

Л. К.: Вони знали.

О. В.: А що робили чоловіки, коли не можна було ніде придбати цигарок?

Л. К.: Самокрутки робили.

О. В.: *А з чого?*

Л. К.: Та табак був.

Н. П.: Садять у нас ті, що курять.

Л. К.: Дорого це все.

О. В.: *То у вас тут і до війни так робили, щоб в магазині не купляти?*

Л. К.: Да.

Н. П.: Як у нас, у нас два інваліди, вони не курять. А жінщина, вона садить. Вона запасається. Ділилися всім.

Л. К.: А ось хресная з сином не встигла виїхати із Чернігова. Він вивіз сім'ю сюда, родички своєї, і потім уже не зміг за своєю сім'єю туди повернутися. Вони весь час кормили хлопців, військових. Незважаючи на цю небезпеку, до нас всі приїжджали військові, і вони готували, і кормили всіх-всіх. І до цього часу, я зустрічаюсь коли з військовими, вони мені розповідають, як він їх смачно кормив (плаче). Але це ж було небезпечно, дуже небезпечно. Я коли їй кажу, чи ти не боялася, а вона мені: «Та я й не думала навіть про те». Я тоді вже про це подумала, коли приїхав Віталік мій, і Коля прийшов, і каже: «Що сказав Віталік, що як тільки буде прорив, я буду бачити, що ми вже не можемо їх стримати, я зразу відправляю до вас людей, і ви виїжджаєте. Вас всіх вивозять».

О. В.: *А ви думали про евакуацію чи ні?*

Л. К.: За евакуацію ні. [...] Навіть ніхто не думав про таке. Всі, хто сюди приїхали, не думали про евакуацію.

О. В.: *А з дітьми хто був?*

Л. К.: Мало було у нас дітей. Таких, як наші, мало було дітей. В основному всі виїхали.

О. В.: *А було таке, що думали евакуюватися, а їх там вбило?*

Л. К.: Таких у нас не було.

О. В.: *Чи були якісь відмінності між окупаціями різних територій? Наприклад, у ставленні до людей?*

Л. К.: Ну, я думаю, що були. Тому що у нас були такі, що ще можна було терпіти. А такі, які проїжджали через Мохнатин, які розстріляли підлітків. Потім у Довжикі (село неподалік — О. В.) вбили.

О. В.: *Це були окупанти з різних військових частин?*

Л. К.: Мабуть же різні. У Довжикі розстріляли трьох атовців. Один із них виліз з ями. Я рахую, що в нас ще було більш-менш.

О. В.: *Але в цей період люди у вас з ними не взаємодіяли?*

Л. К.: Наші — ні. Всі сиділи по хатах. Якщо й треба було кудись пройти, до сусідки чи кудись, так то городами. Ось так. [...] Це було небезпечно. Ми тоді не розуміли цього. Тому що вони сиділи там, а ми городами ходили тут. Я прийшла до хрєсної і подивилася, що там все як на долоні. Все ж видно.

А ми ходили. Ми ходили на гору телефонувати, шукали зв'язок на горі. То зовсім на долоньку виходили.

О. В.: Вам не погрожували, коли ви виходили в пошуках зв'язку?

Л. К.: Ні, нічого.

Н. П.: Ну то раз, як прилетіло над головами, так сталі осторожно ходіть туди.

О. В.: А що прилітало? Якось відчували, що те — «град», те — авіаудар, те — гаубиця?

Л. К.: Ну, звичайно. То ж навіть уже ця дівчинка, якій 9 років, забігає і каже: «Бабушка, там “гради”», «Бабушка, там ракети, а там міномьот». Уже Вероніка наша знала.

О. В.: А чого найбільше люди боялися?

Л. К.: Самальотів, що над хатами у нас летіли.

О. В.: А чому?

Л. К.: А небезпека! Бо не знаєш, де він свої бомби скине.

О. В.: А по хатам скидав?

Н. П.: У нас — не. Але він може і в городі стріляв. Ну, коли над хатами, а окна у нас із фінського доміка, дак воно ж стекло велике. Одно так пополам лопнуло, а в спальне — поперечно. Дак воно ж дροжить! І ми сталі боятися в хаті. В 15:12 уже знаєм, що буде летіть. І в 4:20 летіть. А тоді ще і третій.

Л. К.: І ще і в 8 годин вечора був. Я вже йду до них, я там треба, чи не треба, но я йду. Потому що я боюсь.

О. В.: Страшніше було вдень чи вночі?

Н. П.: Ноччю.

Л. К.: А вночі й зараз страшно. Вчора тільки лягаю, а тут тривога. Куди воно полетить, і не вгадаєш...

О. В.: А після цих тривог є якісь переживання, коли грім гримить чи гроза, як ПТСР?

Л. К.: Є. Посттравматичний розлад є.

Н. П.: Це тільки зараз сталі раздеваться, а то даже ногті балелі в носку, бо вдіваний і вдень, і вночь.

Л. К.: А ви були в Новоселівці?

О. В.: Я була в Бобровиці. В Новоселівці ще ні.

Л. К.: Там в моєї тьоті на хату упала бомба, двохкілограмова. От поряд з її хатою, а там дві хати, то вони повністю зруйновані, там тільки купка цегли. Все. Поїдьте туди і найдіть там Наталку, яка живе в теплиці. Це на Лісовій. Там страх, там Бобровиця «відпочиває».

О. В.: Ще кажуть, що там кладовище, де були поховані атовці, пошкоджене? Де прапори.

Л. К.: Ні, там тільки капличка, і там декілька могил. Дві чи три, я не знаю. А прапори знов повісили.

О. В.: А що вас найбільше підбадьорювало? Музика, віра в Бога, віра у ЗСУ, розмови, якісь книжки? Що відволікало?

Л. К.: Я вірила. Крім молитви, ще віра в ЗСУ. Я вірила, що наші хлопці їх виб'ють. Я в цьому була впевнена. На сто процентів. Тому що наше місто обороняли всі мої знайомі атовці. А їх я знаю, це такі хлопці, які просто так не здадуться.

О. В.: То були молоді хлопці чи не дуже?

Л. К.: Від тридцяти років. Ну якщо вже 8 років війна...

О. В.: А що мотивувало цих людей іти в армію?

Л. К.: В 2014 році, коли я його просила туди не йти і не відпускала, це коли вони вже їхали на другу ротачію, а він сказав, що «я не хочу, щоб мої бабушки і ти побачили і відчули все те, що зараз відчувають такі, як ви, жителі Донбасу». Оце в нього було основне.

О. В.: І всі ці роки він захищав нашу країну там на сході, а тепер захищав своє рідне місто.

Л. К.: Так. А тепер в Сєвєродонецьку.

О. В.: А у вас є якась така віра, що потім буде краще? Що це все було не марно?

Л. К.: В перемогу вірю. Я вже й дату собі заложила. Буде краще чи ні, я думаю, що нашому поколінню вже не буде краще. Тому що для цього багато ще потрібно чого зробити. І відбудова, і інфраструктура зруйнована, і все для цього. Тобто наше покоління уже цього не відчує. Але наше покоління раде тому, що ось тут саме ми на своїй українській землі, і ми зараз вільні. Саме в цей час. Тому що ми пожили під окупацією, і ми зрозуміли, що це таке, коли з хати не можеш вийти, не нацепивши на себе оцю білу пов'язку. Я цю білу пов'язку асоціювала із жовтою зіркою 1941—1945 років. І це було нелегко її пов'язати, цю білу пов'язку.

О. В.: Принизливо, так? Ви відчували себе приниженою?

Л. К.: Принизливо. Так. Це було дуже принизливо.

О. В.: А якби вас запитали, який предмет із вашого побуту в окупації ви б могли віддати в музей, що б це було?

Л. К.: Сухар із того хліба.

О. В.: З того хліба, який ви робили із вимолоченого власноруч зерна?

Л. К.: Да. Да. І сухарі.

О. В.: А щось, можливо, з предметів побуту? Можливо, грубку чи буржуйку?

Л. К.: Ну у нас у кожного піч. Я ніколи не топила печі, а в 62 роки навчилася топити піч. З консультаціями, поступово.

М. І.: Понаучувалися бистро, як їсти хотіли.

Л. К.: І паски вже там пекла даже.

М. І.: Ще ж ми думали, що паска буде, так печем, а там ще трохи ще треба да й оставить. А діти ж будуть думать, а паска ж, шо буде. А шо буде? Яйца будуть — і паска! Так само і м'ясо оставляли. Шоб було.

О. В.: А як Пасху святкували цього року? Паски не освячували у церкві?

Л. К.: Ні, у нас же не святити. Тому що церква поряд, вони ж (окупанти — *О. В.*) там мародерили, і боялися всі зайти в церкву. І на Пасху боялися всі кучкуватися, але паски всі пекли. Всі паски пекли. Зазвичай у нас на Пасху «храм» (храмове свято — *О. В.*), всі приїздять з різних сіл, а цього року всі боялися, але паски пекли. А у мене була паска.

О. В.: А школи працювали?

Л. К.: У нас нема школи.

О. В.: А ці діти, які у вас жили, вони навчалися дистанційно?

Л. К.: Ні. Не було зв'язку.

О. В.: А ви бачили тут трупи окупантів?

Л. К.: Лежали там їхні трупи, перед самим уже виїздом на трасу. Але ми їх не бачили, бо ми туди не ходили. Вони ж тут їздили, кожні 15 хвилин. А у нас же не було зв'язку, і коли вони відходили, ми ж не розуміли, чого це така техніка і куди це вона йде. Вона йшла всю ніч туди, откуди й прийшла.

Н. П.: Думали, скільки там того Чернігова, що стільки техніки туди нагнали?! Вони стояли тут, напевно, за кожним деревом. Ну, там хлопці рахували, 800 насчитали, а потім збилися. А тоді ще наші їх достали біля [Сибереж] (сусіднє село — *О. В.*). «Градом».

О. В.: Вони від наших артобстрілів потерпали?

Л. К.: Да. Їх зразу зустріли наші «гради». Тільки пішли вони 24-го (лютого — *О. В.*), їх зупинили наші «гради», і хлопці їх в Рівнопіллі (сусіднє село — *О. В.*) затримали. І в полон їх було взято вже в перші часи.

О. В.: Нашими?

Л. К.: Нашими.

О. В.: А що вони казали, як їх брали в полон?

Л. К.: Вони казали, що вони не розуміють нашу мову, і тоді вони переходили на їхню москальську мову, і питали: «Чого ти сюди прийшов?» А ті: «Заробити грошей».

О. В.: А про «нацистів», «фашистів» нічого не казали?

Л. К.: Не. Саме ці не казали.

О. В.: Думаєте, їх так навчили?

Л. К.: У їх просто була така легенда їхня. Казать так.

О. В.: А якісь передбачення у вас були, що буде війна?

Л. К.: Передбачення в душі було. Вже 23-го числа, після того, як об'явили надзвичайний стан, я пішла в наш виборчий штаб і кажу, що завтра буде війна. Мені ніхто не повірив. Всі не вірили.

О. В.: Чи порівнювали ви ці події з Афганістаном?

Л. К.: Тоді і наші, в тому числі, хлопці були також, як і зараз, вони зазомбовані. Вони йшли, типу, визволяти, а кого визволяти, вони не розуміли. Їм просто сказали так і все. А тут ці йдуть, от буряти, йдуть для того, щоб награтити собі.

О. В.: Як думаєте, чому вони це все роблять?

Л. К.: Тому що вони люди недалеко. Але в мене знайомі і сестра двоюрідна живе в Дагестані. Вони спілкуються як рідні. І коли почалася війна, Надя почала телефонувати і плаче: «Ми вам співчуваємо!», і все. А потім, коли вже була деокупація, то вона й каже: «Так там же ваші так б'ються!». А моя сестра каже: «А ти звідки знаєш?». А вона й каже: «Так у нас же ж Максим наш там був, то приїхав звіти такий виснажений, такий худючий, і обіцяні 100 доларів за день їм не заплатили». Тобто — гроші.

О. В.: А стосунки з росіянами і білорусами якось змінилися? Наприклад, із родичами?

Л. К.: Стосунків ніяких не може бути. Я онуку своєму сказала: «Запам'ятай: ні росіяни, ні білоруси — нерукопожатні».

О. В.: А чи вели ви щоденник, коли були в окупації?

Л. К.: Ні, щоденник ми не вели. Тільки я для дітей повісила календар і кажу їм: «Закреслюйте дні». І вони, бувало, що і билися за те, кому закреслювати день сьогодні. А так щоденника ніхто не вів, тому що мені було ніколи його вести. Поки їсти наварити... І от 14-й рік я потім сіла і все записала. Саме 2014 і 2015 рік — як це все було. І коли прийде час, то ще й це запишу.

О. В.: А є такі думки написати книжку про те, як ви жили?

Л. К.: Не, таких думок нема. Єдине, що, оце, як уже почалася війна, я таку бумажечку склала, типу заповіт написала. Написала: «Відкривайте ноутбук, заходьте туди і туди, і там все почитаєте».

О. В.: Чи приїжджала до вас комісія, щоб оцінити пошкоджене майно?

Л. К.: Приїзжали комісії всі, но надій, я думаю, ні в кого нема. Я думаю, що відновити хати можна буде повноцінно по закінченню, і тоді, коли за все це буде оплачувати Росія.

О. В.: Ви думаєте, вона буде виплачувати?

Л. К.: Я думаю, що уже таких, як ви, і журналістів уже стільки їздять, що цих злочинів проти людяності уже не можна заховати.

О. В.: Ну Гаага над ними буде?

Л. К.: Це буде Гаага, да. Тому що у нас позавчора приїздили німці, приїздили американці, і вони фотографували, і розмовляли з людьми в Новоселівці, і будуть вони все це передавати в Гаагу.

О. В.: Як ви думаєте, втрати серед мирного населення у вашому регіоні великі?

Л. К.: Ну, в нашому — незначні. Але нас ще ж це трохи, можна сказати, оминуло.

О. В.: Чи немає такого відчуття, що про Бучу, Ірпінь усі згадують, а про Ягідне й Количівку — забувають, хоч там відбувалося те саме фактично?

Л. К.: Ні. Я думаю, за Ягідне і за Количівку (села Чернігівського р-ну — О. В.) ніхто не забуде, і туди їздять вони (журналісти — О. В.). А ось у нас Рівнопілля, оце — забуте. [...] Це тут по трасі, ближче до Чернігова. Зразу, як будете виїжджати, то буде якраз Рівнопілля.

О. В.: А там що було?

Л. К.: А там же перші бої були. Там також і спалені хати, і побиті. І про них ніхто навіть не згадує [...].

О. В.: Ми з колегами туди обов'язково з'їздимо...

Записано 11 червня 2022 р. у с. Юр'івка
Чернігівського р-ну Чернігівської обл.

Респондентки: Г. Г. 1941 р. н., Н. П. 1950 р. н.,

М. І. 1951 р. н., Л. К. 1960 р. н.

Шифр експедиції: Е4/Чернігів-2022 (11.06.2022 — 12.06.2022)

Записала і підготувала до друку О. Воробей

Надійшло / Received 23.03.2023

“REMEMBER: NEITHER RUSSIANS NOR BELARUSIANS
DO NOT SHAKING HANDS”: THE STORY OF OCCUPATION
OF YURIVKA VILLAGE, CHERNIHIV REGION

The purpose of the publication is to introduce into scientific circulation and the modern information space in general oral history materials collected during the interview of eyewitnesses to the events of the Russia's war against Ukraine, in particular, the occupation of populated areas of the Chernihiv region during February 24 — April 2, 2022. To achieve the goal, **the method** of interviewing witnesses was used activities of the occupiers in the village of Yurivka, Chernihiv district, Chernihiv region. **The result of the research** was a complete recording of the memories of four respondents regarding the peculiarities of the behavior of the Russian invaders and the survival strategies of the local population in new hostile conditions. Among the mentioned strategies are the return of the practice of cooking in a traditional oven, the use of stoves for heating homes, the use of grain harvested for poultry for the purpose of making bread, etc. Evidence of physical violence against local men (mainly beatings), as well as mass looting by the occupiers, was recorded. From the words of the informants, information about the organization of life in the cellars in the first days of the offensive of enemy troops, methods of neighborly mutual aid, as well as family celebrations in the conditions of active hostilities, was recorded. The practical significance of the collected materials lies in the formation of a diverse source base on the Russo-Ukrainian war in general and the occupation of Ukrainian territory in particular.

Keywords: *Russia's war against Ukraine, occupation, invasion, survival strategies, Chernihiv-shchyna (Chernihiv region), Yurivka village.*